

УДК 37.015.311-056.45:159.924.7

МАРИНА ГРИНЬОВА

Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ОБДАРОВАНИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розкривається зміст понять «здібності», «обдарованість», «види здібностей», методи виявлення здібностей обдарованої дитини, вплив шкільного та родинного середовища.

***Ключові слова:** здібності, обдарованість, види здібностей, спеціальні здібності, загальні здібності.*

Постановка проблеми. В останні роки актуалізувалася робота з обдарованими дітьми як на рівні суспільства, так і на рівні держави. Державними національними програмами освіти передбачено спрямування її зусиль на розкриття таланту і розвиток творчих здібностей молодого покоління. Звідси випливає мета освітнього процесу: допомагати учневі перетворити задатки на творчі здібності; змінювати здібності й розширювати їх коло; розвивати обдарованість і створювати умови для перетворення її з потенціального стану на дієвий механізм творчості. Важливим аспектом цієї проблеми є питання готовності вчителів до роботи з дітьми, що мають ознаки обдарованості, застосування методик виявлення здібностей обдарованої дитини.

Розвиток обдарованих дітей передбачає формування їхніх творчих здібностей щодо здійснення продуктивних пізнавальних дій, у результаті яких діти зможуть ефективно користуватися поняттями методології і технології навчання дисциплін, науковими фактами й теоріями; практичних дослідницьких дій, які ведуть до оволодіння методами дослідження, проведення експерименту та опису його результатів; творчого опрацювання матеріалу, що досліджується.

Наукою доведено, що людські здібності пов'язані з властивостями нервової системи, з темпераментом і є індивідуальними відмінностями. Одним із ранніх проявів інтересу до людських здібностей було визначення Гіппократом чотирьох типів темпераменту.

Мета статті: розкрити сутність понять „здібності”, „обдарованість”, методи виявлення здібностей обдарованої дитини, вплив шкільного та родинного середовища.

Виклад основного матеріалу. У тлумачних словниках терміни «здібний», «обдарований», «талановитий» вживаються як синоніми й відображають рівень вираження здібностей. «Здібний» визначається як «наділений здібностями до чогось, який може щось зробити», тобто це поняття тлумачиться через співвідношення з успіхами в діяльності. «Талант» – це «визначні вроджені здібності, дані Богом, які забезпечують високі успіхи в діяльності». У словнику іншомовних слів підкреслюється, що талант – визначна вроджена риса, особливі природні здібності. «Обдарованість» розглядається як стан таланту, ступінь його вираженості. Обдаровані діти, зазвичай, походять із родин із високим культурним і матеріальним статусом. Матеріальне становище є важливим тоді, коли поєднується з опікою та турботою батьків про дитину. Якщо батьки з високим матеріальним статком приділяють недостатньо часу вихованню дітей, то й навчаються ці діти гірше, ніж однолітки з родин із низьким або середнім матеріальним статком. Важливим для розвитку дитячих здібностей є також демократичне ставлення батьків, особливо батька. Особистісні властивості обдарованих учнів характеризують пізнавальні й мотиваційні риси. У дослідженнях науковцями спеціальних здібностей можна визначити два напрями: перший стосується пошуку спільних рис та властивостей, другий – аналізу їхньої специфіки.

Зазначимо, що останнім часом все частіше тему людських здібностей, їхнє походження розглядають у генетиці. Порушеній проблемі присвятили свої праці Р. Пломін, Де Фріз, В. Оніщенко, Мак Клінток. Дослідження над людськими генами здаються далекими від педагогіки та психології, однак знання про людську природу є для цих наук дуже важливими. При вивченні людських здібностей час від часу в дослідників виникають ідеї, як покращити людську природу та створити геніїв. Натхненням науковцям слугує наука – евгеніка („eugenics” – має грецьке походження й означає практику, спрямовану на створення кращих людей).

Після Другої світової війни в Європі не проводилося жодних досліджень над людськими здібностями. З кінця до 30-х років ХХ ст. евгенікою займалися лише науковці Сполучених Штатів Америки та Великобританії. Дослідження стосувалися трьох аспектів: теорії про перенаселення, дарвінізму й расизму. Розвиток евгеніки започаткував англійський економіст і священик Томас Мальтус, який заявив, що вимирання бідняків є необхідним для запобігання перенаселеності планети. До цього висловлювання можна додати слова Чарльза Дарвіна про те, що найсильніший повинен вижити, а слабким не потрібно допомагати. Поряд з негативною евгенікою виникла позитивна, яка, навпаки, прагнула збільшувати кількість видатних людей. Отже, негативна евгеніка була спрямована на фізичне знищення (вбивство) наступних поколінь людей із метою повної ліквідації „фізичних недоліків”, що присутні в їхніх предків, а позитивна ставила своїм завданням розвиток позитивних фізіологічних якостей у наступних поколінь, які відсутні в їхніх попередників. Саме остання надихнула науковців до реалізації нездійснених мрій. Створити штучно людей – чоловіків і жінок – для розмноження так само, як радив Платон в ідейному діалозі „Держава”. У своєму трактаті „Дедал” британський марксист Джон Холдейн у 1923 році передбачав, що у 2073 році діти будуть народжуватися в пробірках зі сперматозоїдів найпрекрасніших чоловіків і жінок, і вони будуть ідеальними, як Боги. У відповідь англійський письменник Олдос Хакслі представив роман-антиутопію „Про прекрасний новий світ”, у якому людей вирощують у пробірках, ретельно відбираючи генетичний матеріал для створення й працівників полів та заводів, і керівників держави. Шляхом генетики та виховання в людей формують повне сприйняття призначеного для них статусу в суспільстві [2, с. 43 – 44].

Володимир Комишин, директор Інституту обдарованої дитини Національної академії педагогічних наук України, вважає: щоби спроектувати систему розвитку кожної особистості, кожної дитини, спочатку потрібно її всебічно продіагностувати. Також слід продіагностувати її оточення: батьків, учителів, однокласників. Адже для розвитку важливим є соціальний статус, особисті стосунки дитини, її психологічний стан. Тільки на підставі аналізу цієї інформації можна будувати індивідуальний план розвитку кожної дитини.

У даний час це можливо зробити за допомогою комп’ютерних технологій. Така програма «Універсал» запроваджена Інститутом обдарованої дитини в більш як 300 українських школах. У закладах кожні півроку проводяться масштабні діагностування з використанням десятків методик. Координує цю діяльність директор чи його заступник, безпосередньо здійснює роботу практичний психолог. Після таких досліджень для кожної дитини створюю-

ється її «індивідуальний портрет», особистісна характеристика. Крім того, за результатами цього тестування пропонуються заходи, орієнтовані на школу, клас і конкретного учня, аби максимально розвинути нахили і здібності кожного. Комп'ютер пропонує план роботи для класного керівника. Ця діагностика є максимально автоматизованою, проводиться як з усім класом одночасно, так само й індивідуально. Однією з безсумнівних переваг тестування є те, що воно дає змогу виявити так звану приховану обдарованість дитини, коли ні батьки, ні вчителі не вважають її обдарованою, а вона має дуже великі здібності до певної діяльності. Є дослідження, результати яких свідчать: близько 40 відсотків дітей, які погано навчаються, мають коефіцієнт інтелекту вищий, ніж ті, хто більш успішний у школі. Фактично, такі «недооцінені» діти – втрачений потенціал для країни.

Супроводження обдарованих дітей у середній школі передбачає: профілактично-діагностичну діяльність (індивідуальні бесіди); комплексну діагностику особистісної сфери (тест Айзенка, тест Філіпа, тест Кетела, адаптивний варіант методики); інтелектуальної сфери (тест Векслера, прогресивні матриці Равена); креативності (тести Гілфорда, Горранса); обробку первинних даних; планування роботи з виявленими окремими проблемами обдарованих учнів; самореалізацію творчих здібностей: оволодіння методами самоконтролю, визначення критеріїв для самооцінки своїх станів, створення програми саморозвитку.

Науковці розділяють здібності на загальні та спеціальні – психомоторні, артистичні, музичні, художні, малювальні, танцювальні, літературні (поезія, проза), акторські, академічні, лідерські та творчі.

Спеціальні здібності – умови, необхідні для конкретного виду діяльності (музичний слух, почуття ритму в музиканта; педагогічний такт у вчителя; оцінка пропорцій у художника тощо).

Моторна чіткість пов'язана з мозком, оскільки він керує фізичним станом та поведінкою людини. Саме тому моторні здібності називають ще психомоторними. Їхній розвиток відбувається протягом трьох етапів життя людини: початковий (2 роки), перехідний (2–7 років) і зрілий вік, пов'язаний із зростаючою координацією рухів. Дослідження кар'єри видатних спортсменів польським дослідником Л. Небжидовським довели, що в розвитку здібностей значну роль мали: заохочення батьків дитини до пізнання нових речей, тренування під наглядом фахівців, перебування в групах дітей з однаковими захопленнями й визнання дорослими дитячого успіху [6, с. 20]. Психомоторні здібності обдарованих дітей найчастіше виявляються під час уроків та в спортивних секціях і клубах. Наприклад, для розвитку спортивних здібностей учнів у Польщі діє 90 спортивних гімназій, 11 спортивних ліцеїв, 38 загальноосвітніх ліцеїв спортивного резерву, 6 академій фізичної культури і 23 університети, у яких навчаються студенти за напрямом „Фізичне виховання” [9].

Артистичні здібності виявляються в різних сферах мистецтва: малюванні, танцях, музиці, літературі, акторській діяльності, під час занять у секціях, художніх гуртках і клубах за інтересами. Музика та образотворче мистецтво є шкільними предметами, які супроводжують людей у багатьох життєвих ситуаціях. С. Попек наголошує, що розвиток артистичних здібностей залежить від виду мистецтва. Доведено, що значних успіхів у балеті людина досягає у 23 роки, у скульптурі – в 39, у прозі – в 44 [8, с. 135].

Реакцію дитини на музику можна побачити вже в перші роки її життя. Польська дослідниця К. Левандовська доводить, що музичні здібності розкриваються в дітей від 8–14 років незалежно від статі. Критичний період розвитку абсолютного слуху збігається зі вступом дитини до школи. Це саме той період, коли дитячий організм готовий до оволодіння певними навичками під впливом відповідної стимуляції. Багаторічні дослідження М. Мантужевською природи музичних здібностей у дітей доводять, що особливу роль у їхньому розвитку відіграють музичні традиції в родинах, проживання в місті, мати, яка не працює, постійне й систематичне виконання музичних вправ під наглядом батьків, теплі та дружні стосунки й сприятлива атмосфера в сім'ї, педагогічна інтуїція та зацікавленість батьків.

Художні здібності є предметом дискусій багатьох польських авторів: Т. Гізи, В. Лімонт, С. Попека, З. Конашкевича. На думку цих учених, молодший шкільний вік характеризується стихійною творчістю, яка виявляється в уяві та вільній експресії. В одинадцятирічному віці 25,5% дітей проявляють художні здібності, у чотирнадцятирічному – 13,6%, у шістнадцятирічному – 1%, а у вісімнадцятирічному – 5%. Оцінюючи художню обдарованість, критики, у першу чергу, аналізують художні твори, піддаючи оцінці форми (конструкція, пропорції),

композиції (гармонія), колоритність (символіка кольору, світлотінь), засоби вираження (плями, рисочки, фактура) та ідейну єдність змісту й форми [3, с. 64].

Наприклад, у 2010–2011 н. р. у Польщі існувало 67 художніх шкіл, сім академій образотворчого мистецтва, три приватні університети та факультети образотворчого мистецтва при десяти університетах. Серед учнів загальноосвітніх артистичних шкіл найбільшу кількість (61,8%) становлять студенти образотворчих факультетів. Художні здібності діти можуть розвинути в художніх гуртках, будинках творчості та клубах [7].

Академічні здібності дитина виявляє під час вивчення шкільних предметів. Значну роль у досягненні шкільних успіхів відіграють такі чинники: переконання про недостатність знань, незадоволення шкільними оцінками, реалізація планів, родинні чинники та особистісні якості (є найважливішими) [5, с. 15]. Найкраще справляються зі шкільними завданнями учні, які мислять незалежно від контексту та оперують символами. Для учнів, які досягли значних успіхів у науці, а отже, здібних до навчання, характерним є вміння пристосуватися до вимог школи. Раніше серед усіх інших проявляються математичні здібності. У гуманітарних науках важливе значення мають мовні (лінгвістичні) здібності, які характеризуються специфічним фонематичним слухом, легкістю засвоєння правил орфографії та граматики, тенденцією до сприйняття слів у контексті, пам'яттю, гнучкістю у висловлюванні [4, с. 145].

Лідерські здібності розкриваються в процесі взаємодії людей, які утворюють суспільну групу. На її структуру впливають суспільство та соціальний устрій. Особливу категорію становлять люди віком від 12–13 і 17–18 років. Це – неформальні групи, для кожного члена якої важливим є популярність та авторитет. Завдання, які виконуються в групі, можна віднести до трьох категорій: виробничі, дискусійні та вирішення спільних проблем. Основними лідерськими якостями є: інтелектуальна довершеність над іншими, гнучкість у вирішенні питань та швидкість мислення. Серед головних якостей, найчастіше застосовуваних під час впливу на колектив, є: презентабельність, особистісний шарм, демонстрація знань, інформація про членів групи, зменшення дистанції, аргументація фактів, непохитність перед поразками, поважне ставлення до членів колективу. Хоча, безумовно, можна назвати ще одну особливість лідера – емоційний стан.

Загальні здібності – інтелект – виявляються в багатьох сферах життєдіяльності людини, головним чином у пізнавальній, розумовій та навчальній. Існують два типи інтелекту: гнучкий та кристалізований. Гнучкий інтелект характеризується швидкісними характеристиками, зокрема, швидкістю запам'ятовування, а також індуктивним мисленням, оперуванням просторовими образами, а кристалізований залежить від активності людини, мотивації та чинників середовища [2, с. 26–27].

Загальні здібності необхідні для виконання різноманітних видів діяльності. За якістю здібності поділяють на: математичні; технічні; художні; літературні; музичні; організаційні; спортивні.

Термін «обдарованість» щодо дітей психологи вважають умовним. Він слугує для визначення психологічної реальності, для більш удосконаленої організації процесу навчання. Обдарованою дитиною є та, яка: оригінально розв'язує завдання; виконує завдання швидко, часто інтуїтивно; може навести декілька варіантів розв'язання однієї й тієї самої задачі, проблеми; віддає перевагу естетичним варіантам рішення; добре орієнтується в обставинах, урахувавши перешкоди й корисні моменти; повністю поринає в рішення (під час пошуку відповіді); може передбачати успішність чи неуспішність рішення; має максимально розвинуте почуття гумору; має багатий словниковий запас, із задоволенням читає словники, енциклопедії; часто дратує ровесників звичкою виправляти інших і вважає себе завжди правою; їй бракує емоційного балансу, вона часто нетерпляча. Творчо проектує своє життя, розробляючи й здійснюючи індивідуальний життєвий сценарій, особистість здобуває не лише необхідні знання, але й набуває компетентність, опановує найвище мистецтво – жити. Якщо талант – рідкість, то обдаровані діти – явище поширене. Тому необхідно своєчасно знайти, зберегти й розвинути в дітях здібності, обдарованість і талант.

Види та особливості обдарованості:

- інтелектуальна – вид обдарованості, який забезпечує швидке опанування основних понять, запам'ятовування й зберігання інформації. Високорозвинені здібності переробки інформації дають змогу досягти успіхів у багатьох галузях знань. Ця обдарованість відзна-

чається гостротою мислення, спроможністю практично застосовувати знання, високим розвитком пізнавальних мотивів;

- академічна – вид обдарованості, який проявляється в успішності вивчення окремих навчальних предметів. Ця обдарованість є більш частковою, вибірковою;

- творча – особливий вид обдарованості, який породжується здатністю або продукувати, висувати нові ідеї, винаходи, або блискуче виконувати, використовувати те, що вже створено. Ця обдарованість відзначається високим показником оригінальності, розробленості, гнучкості, швидкості;

- лідерська (соціальна) – виняткова здібність установлювати зрілі конструктивні взаємини з іншими людьми, тобто здатність розуміти, любити, співчувати, співпрацювати з іншими. Такі діти відзначаються фізичною привабливістю, акуратністю в зовнішньому вигляді, зайнятістю в різних заходах і позитивним внеском у них;

- художня – вид обдарованості, яка забезпечує високі досягнення в галузі художньої творчості й виконавської майстерності (музика, живопис, скульптура, література, акторське мистецтво). Характеризується виявленням зацікавленості до візуальної інформації, розвитком випереджувальних умінь;

- психомоторна – вид обдарованості, коли виявляється зацікавленість до діяльності, яка потребує точної моторики, володіння гарною зорово-моторною координацією, цікавість до руху (біг, стрибки, лазіння), наявність широкого діапазону руху, гарне утримання рівноваги при виконанні рухових вправ, високий рівень основних рухових навичок, володіння винятковою фізичною силою.

Метод вивчення успіхів обдарованих дітей та збір даних, зазвичай, є кількісними дослідженнями. Якісні показники застосовуються в основному для діагностики дорослих. Вони також свідчать про шкільну ситуацію й події, які в житті видатних творців відіграли ключову роль для розвитку їхніх здібностей і таланту. Високий рівень інтелекту й здібностей не гарантують учням шкільного успіху. „Зірками” в школі не були Томас Едісон, Бенджамін Франклін, Джордж Бернард Шоу, Джеймс Ватт і Генрі Форд. Біографічні дані свідчать, що шкільні успіхи також не є показниками майбутнього професійного успіху. Польська дослідниця Т. Гіза наводить такі цифри: серед 300 талановитих особистостей лише 20% були в школі зразковими учнями. Хоча, як зазначає авторка, усім подобалося навчатися, особливо, коли вони мали свободу в реалізації власної уяви, планів та інтересів [1, с. 87].

Одне з найцікавіших якісних досліджень біографій видатних творців провів американський учений Говард Гарднер, який описав життя Вольфганга Амадея Моцарта, Зигмунда Фрейда й Махатми Ганді. Для аналізу науковець використовував теорію американського психолога Михайля Чиксентмихайї. Говард Гарднер пов'язав їхню творчість з історичним контекстом (знаходилися в потрібний час і в потрібному місці), сферою активності та полем оточення (учителі, конкуренти). Завдяки цьому йому вдалося виокремити три основні чинники, які сприяють розвитку творчості: *видатні здібності* (музичні, літературні, політичні), *схильність до рефлексії над власним життям* та *здатність справлятися з невдачами*. Г. Гарднер довів, що в дитинстві творчі особистості не завжди відчували підтримку від батьків, скоріше вони виховувалися в суворому режимі. Хоча аналіз життя багатьох геніїв доводить, що захоплення й таланти проявилися в них ще в ранньому дитинстві. Вони дуже рано розпочали навчання й розвивали не лише талант, а й мотиваційні та особистісні чинники.

Висновки. Основою освітньої політики держави є виявлення обдарованих дітей і створення середовища для розвитку їхніх здібностей. Цей процес здійснюється поетапно. На першому етапі важлива роль належить учителю, класному керівникові. При роботі з учителями велика увага звертається на теоретичні основи роботи з учнями: діагностування обдарованості, проведення нестандартних уроків, упровадження новітніх технологій та ін. З цією метою в школі щомісячно проводяться семінари вчителів-предметників, класних керівників і класоводів. Кожен такий семінар складається з двох частин: теоретичної і практичної. У методичному кабінеті школи діють педагогічні виставки, які висвітлюють досвід роботи вчителів. У зв'язку з оновленням змісту і методів навчання особливої актуальності набуває самоосвіта вчителя. Напрямами самоосвіти є такі: вивчення нових програм і підручників, усвідомлення їхніх особливостей і вимог, оволодіння комп'ютерною грамотою, індивідуальна робота вчителя над методичною проблемою. Успіх самоосвіти залежить від

дисципліни, персональної відповідальності кожного педагога за підвищення свого фахового рівня, якому сприяють курси підвищення кваліфікації.

У роботі з класним колективом пріоритетним є вивчення індивідуальних особливостей кожної дитини та її родини, формування високодуховної особистості (спільно з родиною на кращих сімейних традиціях, розвиток творчих обдаровань і здібностей. Це робиться шляхом індивідуальних бесід із батьками й дітьми, анкетування батьків та учнів, відвідування кожної сім'ї вдома. Індивідуальні довірчі бесіди з батьками, коли вони дають характеристику своїй дитині й міжособистісним стосункам у сім'ї, допомагають обрати правильний напрям у роботі педагога з учнем. Психологічні дослідження, тестування, комп'ютерні технології допомагають у виявленні рівня комунікативності учня, соціометричного статусу класу (мотивів навчальної діяльності, самооцінки, темпераменту, особливостей мислення, пам'яті, референтних осіб, креативності, уваги), допомагають діагностувати емоційно-вольову сферу тощо.

Список використаних джерел

1. Bernacka R. E. *Zdolność a uzdolnienie / Ryszarda Ewa Bernacka // Wychowawca*. – 2006. – № 1. – S. 5–9.
2. Ćwiok E. *Stosunek uczniów ogólnie uzdolnionych do rozwiązywania problemów / E. Ćwiok // Oświata i Wychowanie*. – 1981. – № 1. – S. 25–28.
3. Giza T. *Socjopedagogiczne uwarunkowania procesów identyfikowania oraz rozwoju zdolności uczniów w szkole / T. Giza*. – Kielce : Wydaw. Akademii Świętokrzyskiej, 2006. – 359 s.
4. Hornowski B. *Rozwój inteligencji i uzdolnień specjalnych / Bolesław Hornowski*. – Warszawa : WSiP, 1986. – 263 s.
5. Kotlarski K. *Kariery edukacyjne uczniów zdolnych i mniej zdolnych matematycznie / K. Kotlarski*. – Toruń : Wyd. UMK, 1995. – 207 s.
6. Niebrzydowski L. *Stymulowanie rozwoju dzieci uzdolnionych / Leon Niebrzydowski // Problemy Opiekunco-Wychowawcze*. – 1994. – № 9. – S. 20–22.
7. *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2010/2011*. – Режим доступу: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbr/gus/e_oswiata_i_wychowanie_2010-2011.pdf
8. Popek S. *Barwy i psychika / Stanisław Popek*. – Lublin : UMCS, 2001. – 265 s.
9. *Strategia rozwoju sportu w Polsce do 2016 roku. Ministerstwo Sportu. Warszawa 2007*. – Режим доступу: www.msport.gov.pl/fs/.../815Finalna_strategia_12_01.doc_2.pdf

Стаття надійшла до редакції 10.02.2013.

Гринева М.

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленко, Україна

К ПРОБЛЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ОДАРЕННЫХ ШКОЛЬНИКОВ

В статье раскрывается содержание понятий «способности», «одаренность», «виды способностей», методы выявления способностей одаренного ребенка, влияние школьной и семейной среды.

Ключевые слова: способности, одаренность, виды способностей, специальные способности, общие способности.

Грунова М.

Poltava National Pedagogical University of V. Korolenko, Ukraine

THE PROBLEM OF GIFTED PUPILS CREATIVE ABILITIES

In the article the meaning of “ability”, “talent”, “types of abilities”, methods of detection abilities of gifted children, the impact of school and family environment.

Keywords: ability, talent, ability types, special skills, general abilities.